

XO‘JA HAYOTI VA IJODI. HIKOYALARI

Ibrohimova Dilshoda*Farqona davlat universiteti Filologiya
va tillarni o‘qitish o‘zbek tili yo‘nalishi
3-kurs 23.87-guruh talabasi***ANNOTATSIYA**

Mazkur ilmiy maqolada XVI asr o‘zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri sanaluvchi Xoja Poshshoxo‘janing hayoti, ijodi, boshqaruvchilik faoliyati, tasavvufiy qarashlari va badiiy merosi keng yoritilgan. Xojaning hikoyachilikdagi mahorati, ayniqsa “Xoja va uning sofdil g‘ulomi” hikoyasidagi obrazlar, g‘oya, ma’no qatlamlari, ruhiy va tarbiyaviy jihatlari chuqur tahlil qilingan. Hikoyadagi tasavvufiy talqinlar, insoniy fazilatlarining badiiy aks etishi va ularning zamonaviy hayotdagi o‘rni ham izohlangan.

Kalit so‘zlar: Xoja Poshshoxo‘ja, hikoya, tasavvuf, badiiy tahlil, g‘ulom obrazi, sadoqat, muruvvat, adabiyot tarixi, ma’naviyat.

KIRISH

O‘zbek adabiyotining XVI asri xalqning madaniy, siyosiy va ma’naviy hayotida o‘ziga xos davr bo‘lib, bu davrda ko‘plab shoirlar, yozuvchilar, tarixchilar va davlat arboblari yetishib chiqqan. Ana shunday ijodkorlardan biri — Xoja Poshshoxo‘jadir. U nafaqat adabiyotda, balki davlat boshqaruvida ham faol ishtirok etgan, o‘z zamonasining dono, bilimli, adolatparvar insoni sifatida tanilgan. Xojaning ijodini o‘rganishda Hasan Nisoriyning “Muzakkiri ahbob” asari asosiy manbalardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Bu asarda Xojaning hayoti, fazilatlarini, ilmiy darajasi, odilliligi, badiiy iste’dodi va tasavvufiy qarashlari keng tavsiflangan.

Xoja 1480-yilda Niso shahrida tug‘ilgan. U yoshligidan ilmga berilgan, tasavvuf ahliga yaqin bo‘lgan, o‘z davrining mashhur shayxlaridan saboq olgan. Arab va fors tillarini mukammal bilgan, diniy-ilmiy manbalarni chuqur o‘rgangan. Shu sababli uning hikoyalarida diniy-falsafiy fikrlar ko‘p uchraydi.

Xojaning hayoti davomida u turli lavozimlarda xizmat qilgan:

- 1508-yilda Shayboniyxon saroyida,
- keyinchalik Niso hokimi sifatida,
- so‘ng Durun viloyati va Obuvardda boshqaruvchi lavozimlarida,
- 1529-yilda Buxoro hokimi Ubaydulloxon xizmatida faoliyat yuritgan.

Uning keng dunyoqarashi, hayotiy tajribasi va tasavvufiy bilimi uning adabiy asarlarida yorqin aks etgan. Xoja 1547-yilda Buxoroda vafot etgan va Bahovuddin Naqshband maqbarasi yoniga dafn etilgan.

ASOSIY QISM

1. Xojaning tasavvufiy qarashlari va hikoyachilik uslubi

Xoja tasavvufning eng asosiy tushunchalaridan bo‘lgan:

rizo (taqdirga rozi bo‘lish),

tavakkul (Allohga suyanish),

fano (nafsni yengish),

zuhd (dunyoparastlikdan yiroq bo‘lish),

taslim (Allohga bo‘ysunish),

fikr va zikr (ruhiy uyg‘oqlik) kabi tamoyillarni o‘z hikoyalarida badiiy vositalar bilan ifodalaydi. Uning hikoyalari qisqa bo‘lsa-da, mazmunan o‘ta chuqur. Bu tasavvuf adabiyotiga xos jihatdir. Xoja hikoyalarida ko‘pincha oddiy hayotiy voqealar orqali katta ma’naviy haqiqatlar yoritiladi. Bu uslub tasavvufning “ramziy hikoya orqali haqiqatni tushuntirish” an’anasiga mos keladi.

2. “Xoja va uning sofdil g‘ulomi” hikoyasi: mazmuni

Hikoyada Xojaning oddiy g‘ulomi orqali mehr, sadoqat, insoniylik, boshqalarga sheriklik kabi fazilatlar ulug‘lanadi. G‘ulom kechayu kunduz ibodat qilib, bedor yuradi. Xoja esa undan nega uxlamasligini so‘raganda, g‘ulom quyidagi fikrni aytadi:

“Sen bedor bo‘lsang, men qanday qilib uxlay olaman? Sen tashvishda bo‘lsang, men osoyishta bo‘lishga haqli emasman. Bir odamning dardiga boshqalar ham sherik bo‘lmog‘i kerak.” Bu fikr oddiy emas — tasavvufning “sahobat”, “sofdillik” va “hamdardlik” tamoyillarining badiiy ifodasi.

G‘ulom tasavvufdagi murid timsolidir. Uning fikrlari, xatti-harakatlari muridning ustoziga bo‘lgan hurmatini, ixlosini ko‘rsatadi.

3. Asarning g‘oyaviy talqini

Asarda muallif quyidagilarni asosiy g‘oya sifatida ilgari suradi:

— Inson boshqalarning tashvishiga befarq bo‘lmasligi kerak. Bu insoniylikning eng yuksak darajasidir.

— Bir kishining dardi — hammaning dardidir. Jamiyatda birdamlik bo‘lsa, odamlar dardi yengillashadi.

— Sadoqat va fidoyilik eng buyuk fazilatdir.

G‘ulomning bedorligi — sadoqatning eng yuksak ko‘rinishi.

— Ruhiy uyg‘oqlik — tasavvufning asosiy maqsadlaridan biridir.

G‘ulomning bedor yurishi — qalban uyg‘oq bo‘lish ramzi.

Shu tariqa, hikoya kichik bo‘lsa-da, undagi ma’naviy yuk juda katta.

4. Obrazlar tahlili

Xoja obrazi

Asarda Xoja fikrli, tashvishli, xalq dardi bilan yashaydigan inson sifatida gavdalanadi. Uning kechasi uxlamasligi — mas’uliyat, fikrlilik va keng dunyoqarashning belgisi. Bu obraz Xojaning tarixiy shaxs sifatidagi hayoti bilan mos.

G‘ulom obrazi

G‘ulom asarda:

sof ko‘ngilli

muruvvatli,

fidokor ruhiy yetuk insonsifatida tasvirlanadi. G‘ulomning bedorligi sodda xizmatkorning emas, balki yuksak darajadagi ma’naviyat egasining belgisidir. Ammo bu obraz faqatgina adabiy timsol emas — bu tasavvufdagi muridning ideal holatisidir. Murid ustozining holiga sherik bo‘lishi, uning tashvishiga qo‘shilishi tasavvufning eng yuksak mezonlaridan biridir.

5. Badiiy tasvir vositalari

Xoja hikoyasida:

dialog — fikrni ochish uchun asosiy vosita;

ramziy ma’no — tasavvufning badiiy talqini;

psixologik tasvir — g‘ulomning ruhiy holati;

nasriy oddiylilik — chuqur mazmunni soddalik bilan berish;

axloqiy ibrat — har bir jumlaning tagida ma’naviy o‘g‘it bor.

Bular hikoyaning ma’nodorligini oshiradi.

6. Hikoyaning zamonaviy talqini

Bugungi kunda hikoyada ilgari surilgan g‘oyalar yanada dolzarb:

Insonlar bir-biriga suyanchiq bo‘lishi kerak.

Boshqalarning og‘irini yengil qilish jamiyatni mustahkamlaydi.

Rahm-shafqat, g‘amxo‘rlik — tinchlik va barqarorlikning asosi.

Ruhiy uyg‘oqlik — har bir inson uchun zarur sifat.

Yaqinlarimizning dardiga befarq bo‘lmaslik — insoniylik belgisi.

Hikoyani o‘qigan har bir o‘quvchi o‘zini g‘ulom o‘rniga qo‘yib ko‘radi va o‘z ijtimoiy hayotida hamdardlikning zarurligini his qiladi.

Hikoya

Ayturlarkim, bir jamoat xaloyiq bir kishiga minib daryoga kirib edilar. Nogoh bir muxolif yel turub, ul kishini daryoga g‘arq qildi. Ul jamoatdin bir kishi taxtaga yopishib qirg‘oqqa chiqdi va g‘arq bo‘lmoqdin xalos bo‘ldi. O‘ndin so‘ng o‘zini bir obodonlikka yetkurdi. Nogoh ko‘rdikim, yaqinidin bir shaharning qarosi ko‘rundi. Ul tarafga jahd qilib borg‘ondin so‘ng ko‘rdikim, ul shaharning jami odamlari chiqibdurlar va uni ko‘rgandin so‘ng uning tarafiga kela boshladilar. Alqissa, bu kishini eltib hammomga kiyurib, podshohona liboslar kiydurub, o‘tga mindurub, o‘ng-so‘linda beklar va arkoni davlat ko‘rnush qilib, eltib, ta‘zim va takrim birla taxt ustida o‘turg‘uzdilar. So‘ng podshohona osh kelturub, shulonlar tortdilar. O‘ndin so‘ng arkoni

davlat va beklar haram sari ishorat qildilar. Ul kishi taxtdin tushub, haramga mutavajjih bo'ldi. (Shu tariqa to'rt kun o'tdi.) Hosilkim, to'rtinchi kun haramga ishorat qilg'onda borib ko'rdi: bir ulug'vor yoriy sohibjamol, farxundafol, noz masnadida sarafroz va husn taxtida sarvnazdek bo'lib o'turubdur. Aning birla suhbatlari bisyor xush keldi. Andin so'rdikim: "Ey yor..."

Hikoya tahlili

1. Mavzu

Hikoyada inson taqdirining o'zgaruvchanligi, baxt va mansabning o'tkinchiligi hamda adolat tushunchasi yoritiladi. Qahramon oddiy holatdan kutilmaganda hurmat va izzatga erishadi.

2. G'oya

Asarning asosiy g'oyasi — insonni mansab yoki tashqi ko'rinishiga qarab emas, balki insoniy fazilatlari va asl qiymati bilan baholash kerakligi.

3. Bosh qahramon obrazi

Bosh qahramon tasodif tufayli omon qolgan, kamtar va sodda inson sifatida tasvirlanadi. U berilgan izzat-ikromdan hayratda qoladi.

4. Shahar ramzi

Hikoyadagi "shahar" ramziy ma'noga ega. U odamlar hayotidagi sinov maydoni, baxt va adolat izlanadigan makon sifatida talqin qilinadi.

5. Obrazlar tahlili

Podshoh va arkoni davlat — hokimiyat va tashqi shon-shuhrat ramzi. Haramdagi go'zal ayol — saodat va hayotning jozibali, lekin sinovli tomoni ramzi.

6. Xulosa

Hikoya orqali muallif inson hayotida boylik va mansab vaqtinchalik ekanini, adolat hamda halollik esa abadiy qadriyat ekanini uqtiradi.

XULOSA

Xoja Poshshoxo'ja XVI asr o'zbek adabiyotida tasavvufiy hikoyachilikning muhim vakili sifatida chuqur iz qoldirgan. Uning hikoyalarida inson ruhiyati, axloqiy fazilatlari, nafs bilan kurash, muruvvat, sadoqat va hamdardlik kabi tushunchalar markaziy o'rin egallaydi. "Xoja va uning sofdil g'ulomi" hikoyasi — kichik hajmli bo'lsa-da, ulkan ma'naviy haqiqatni mujassam etgan asar. Hikoyadagi g'ulom obrazi — fidoyilik, sadoqat va poklik timsolidir. Xoja obrazi esa mas'uliyat, donolik, xalq dardi bilan yashashning namunasi sifatida gavdalanadi. Asarda berilgan ibratli g'oyalar bugungi kunda ham har bir odam uchun katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Hikoya o'quvchini boshqalarning dardiga sherik bo'lishga, ularga mehr-muruvvat ko'rsatishga, o'zini emas, boshqalarni ham o'ylab yashashga undaydi. Shu bois Xojaning merosi asrlar o'tsa ham qadri baland bo'lib qolaveradi.